

A magyarba bekerülő angol szavak és az ún. reklámnyelvi törvény

1. Korszakunk nyelvi változásai között egyik legjellemzőbb, illetve rövid idő alatt is a leginkább tetten érhető a szókincsállomány változása. Közel-múltunkban és napjainkban az idegen, elsősorban az angol szavak nagyarányú beáramlása figyelhető meg a különösen gyors technikai, társadalmi, politikai változások következményeként. E szavak beilleszkedésének folyamatát, a folyamat állomásait illusztrálja áttekintésünk elsősorban az MTA Nyelvtudományi Intézetének közönségszolgálati munkájában szerzett tapasztalatokra támaszkodva, s azzal a céllal, hogy bemutassa, egy adott pillanatban milyen nehézségekbe ütközik a következő kérdések megválaszolása: Idegen-e még a szó? Meghonosodottnak tekinthető-e a szó? Van-e az idegen szónak magyar megfelelője?

2. A feldolgozás alapjául a nyelvtörténetnek, illetve a nyelviváltozás-vizsgálatnak az az elméleti kerete szolgál, amelyet például Benkő Loránd is megfogalmazott több tanulmányában és monográfiájában (elsősorban: Benkő 1987, ill. Labov 1975, Deme 1993). Hangsúlyozza a változás és állandóság együttes jelenlétét a nyelvben, a szinkrónia és diakrónia relatív egységét, mégpedig egyrészt: a nyelvi változások a nyelvi rendszeren belül, attól nem függetlenül mennek végbe (vö.: 48–49), másrészt: „a szinkrónia nem más, mint a nyelv diakrón folyamatának egy bizonyos, adott időben való állomása, metszete” (63). Ez a felfogás nagyjából megfelel annak a követelménynek, amelyet Sándor Klára a saussure-i szinkrónia-diakrónia szigorú dichotómiával szemben a szekuláris nyelvészeti felfogás alapján a nyelvi rendszer és nyelvi változás viszonyának vizsgálatában elvár (Sándor 1998). Arra, hogy a felsorolt dichotómiák kölcsönös összefüggésének belátása ellenére mikor szükséges „ésszerű kompromisszumokat” (Sándor 1998: 74) kötnünk, visszatérünk majd a változók és a kodifikáció vizsgálatánál.

3. Egyértelmű és természetesen is, hogy mai nyelvünk az egyéb változások mellett az egyébként is legmobilabb területén, szókincsében változik. Az pedig, hogy a változás elsősorban angol szavak átvételében nyilvánul meg, már-már (nem is csak) tudományos közhely. Nyelvművelő cikkek sokasága állapítja meg aényt kb. két évtizede, s a legutóbbi évek közleményeiben is

ezt jelölik meg az elsők között nyelvész és nem nyelvész nyelvvédők, ha nyelvünk változásairól, illetve a nyelvet fenyegető veszélyekről írnak, beszélnek. Ez utóbbival, hogy veszélyes-e ez a jelenség, itt és most nem kívánok foglalkozni.

Azzal azonban igen, milyen sorsuk van, lehet a magyar nyelvben ezeknek a szavaknak. Az alábbiakban azokkal az elméleti-módszertani problémákkal szeretném szembesíteni az olvasót, amelyekkel az a nyelvész szakember találkozhat, akinek egy adott időpontban meg kell határoznia egy szó éppen aktuális státusát, esetleg kodifikálnia is kell. Már maga a kodifikáció is különböző szintű, „szigorúságú” lehet: a közönségszolgálati tanácsadástól kezdve egy helyesírási szótári címszó írásmódján keresztül egészen addig, hogy egy, a nyelvhasználatot szabályozó törvény végrehajtása során egyértelműen meg kell állapítani egy szóról, hogy (még) idegen-e, vagy (már) meghonosodott, esetleg idegen, de van közhasználatú magyar megfelelője.

4.1. Egy idegen szó több okból kerülhet be egy nyelvbe. A klasszikus eset, ha egy, a befogadó nyelvben addig hiányzó fogalommal együtt érkezik, de előfordulhat az is, hogy már meglevő szavaknak vesszük át idegen, divatosnak tűnő, illetve divatossá váló szinonimáját (pl. *fogadás, összejövetel – party; csoport, csapat – team; pályázat – tender*). Ezeknek használóik a magyar megfelelőtől eltérő hangulati értéket tulajdonítanak, ezért állandósulhatnak.

Az új fogalommal bekerülő idegen szavak sorsa is többféle lehet:

a) Bekerülésük után (rövidebb vagy hosszabb idő múlva) felváltja őket egy anyanyelvi megfelelő. Nagyjából ez történt a *home page – honlap, skate board – gördeszka, komputer – számítógép* szóval, bár általában egy ideig az idegen szó sem tűnik el teljesen. Így van ez pl. a *komputer* szóval. E változat írásmódja és kiejtése még ma sincs összhangban: írásban az angolos *komputer*, kiejtésben a hibrid, vagy inkább magyaros [*kompjuter*] él, ez is oka lehet annak, hogy a magyar változat vált dominánssá.

b) Bekerülésük után írásmódjuk megőrzi eredeti formáját, hangalakjuk csak a legszükségesebb mértékben idomul a magyar kiejtéshez, idegenszó-státusuk nem szűnik meg (*spray, show, CD-ROM, DVD, DVD-ROM, SMS, MMS stb.*), teljes meghonosodásuk nem következik be, bár használatuk általánossá válik, és magyar megfelelőjük sem alakul ki.

c) Bekerülésük után hangalakjuk idomul a befogadó nyelvéhez, helyesírásuk fonetikus lesz (*szörf, fájl, flopi*), meghonosodnak tehát.

A felsorolt csoportok természetesen leegyszerűsített kategóriák, a valóságos kép mind ezeken belül, mind közöttük jóval bonyolultabb. A továbbiakban azzal foglalkozunk, milyen átmeneti esetek találhatók az egyes kategóriákon belül, illetve az egyes kategóriák között. Az így megrajzolandó kép természetesen messze lesz a jelenség teljes leírásától, de talán hozzájárul

plasztikusabb szemléletéhez (vö. pl. Kontra 1981, különösen 26–55, ill. Minya 2003, 3. fejezet: Az elmúlt tíz év jellemző idegen szavai).

Az idegen szó ugyanis egy nyelvbe való bekerülése után, miközben elvben a fentebb említett háromféle sorsra juthat, különböző fokokon meg is rekedhet, vagy rajtuk keresztül alakulhat tovább. Ez azt jelenti, hogy egy-azon denotátumnak két, esetleg több alaki jelölője lehet azonos időben (s itt nem a szinonimitásról általában van szó!). E változó párok, illetve csoportok a következők:

1. Idegen nyelvi – anyanyelvi változó: *snow board* – hódeszka; *squash* – fallabda; *body-building* – testépítés; *team* – csapat, csoport; *tender* – pályázat; *reality show* – valóságshow; *e-learning* – távtanulás;

2. Idegen nyelvi – szórványos (esetleg ajánlott) anyanyelvi változó: *internet* – világháló; *CD* – fénykorong, sugárlemez; *NGO* (nem kormányzati szervezet) – társadalmi szervezet (ajánlotta: Édes Anyanyelvünk 2002/4. 6.); *PR* (közkapcsolatok) – kapcsolatépítő, kapcsolatépítés, kapcsolatszervező, kapcsolatszervezés (ajánlotta: Édes Anyanyelvünk 2002/4. 6.); *bowling* – teke, amerikai teke; *e-banking* – elektronikus banki kereskedelem; *e-business* – elektromos üzletkötés, elektromos kereskedelem;

3. Helyesírási változók: *SMS* – sms; *MMS* – mms (ajánlotta: Édes Anyanyelvünk 2002/5. 17.); *party* – parti (itt a két írásmód ma jelentéskülönbséget hordoz!);

4. Kiejtési változók: *PR* – [piár], vagy [piár], vagy [péer]; *PhD* – [piécsdi] vagy [péhádé];

5. Egy, idegen változó: *CD*, *DVD*, *PIN*, *PUK*, *WAP*, *EMS*, *GMS*, *HSCSD*; *enternet*, *datafax*, *road show*, *webshop*, *on-line*.

A példák besorolása sokszor nem egyértelmű, az első és a második csoport között nem lehet éles határt húzni: pl. az *e-learning* – távtanulás szerepelhetne a 2. csoportban, vagy az *internet* – világháló az 1.-ben (talán azzal lehetne jellemezni a csoportokat, hogy az 1.-ben az idegen változó ritkábban fordul elő, mint az anyanyelvi, a 2.-ban pedig éppen fordítva).

4.2. Mi az oka a besorolási nehézségeknek? A nyelvnek új elemeiről, jelenségeiről van szó, nem tudhatjuk (nem lehet róla tudományos felmérésünk), valójában milyen a használati arány a változók között, és azt sem, hogy nem léteznek-e további változók. Ezenkívül az ajánlott, mesterségesen létrehozott formák nem valódi változók egészen addig, amíg nem használják őket. Mindez azonban teljesen természetes, ha napjainkban folyó intenzív változásokról van szó: a valóság ilyen bonyolult.

Akkor kerülünk nehéz helyzetbe, ha bármilyen kodifikációra kerül sor. Ilyenkor a valóság bonyolultsága legtöbbször nem tükröztethető, még az általunk ismert valóságé sem, meg kell tehát kötni az adott helyzetben minimálisan szükséges, ésszerű kompromisszumot. A kompromisszumkötés

kényszerűségének azonban különböző fokozatai vannak attól függően, milyen „szigorú” a kodifikáció. Ha pl. értelmező szótárt készítünk, nem vesszük még fel címszónak a többváltozós szavakat, azt mondjuk, ezek még bizonytalan, alakulófélben levő elemei nyelvünknek. Ha helyesírási vagy kiejtési szótárt állítunk össze, ugyanezen okból még nem foglalunk állást a szó írásmódja, illetve kiejtése mellett. Talán még ez a legegyszerűbb és a nyelvvel, a nyelvhasználókkal szembeni legkorrektebb eljárás: kívánni, melyik változó stabilizálódik. Helyesírási és kiejtési szótár esetében, figyelembe véve az analógiákat, esetleg meg is előlegezhetjük az elterjedtebb vagy a kevésbé elterjedt, de várható változatot (pl.: a *CD* analógiájára a *DVD*-t, a *PIN*-t az *SMS*-t, az *MMS*-t stb., ill a *[péhádé]* kiejtés analógiájára a *[péer]* kiejtést). Ez utóbbihoz hasonlóan járhatunk el az MTA Nyelvtudományi Intézetének közönségszolgálatában is, amikor ezeknek a szavaknak az írásmódjára, ill. kiejtésére kérdeznek.

Sokkal nehezebb azonban a helyzetünk, ha törvény, törvényerejű rendelet, és nem a nyelvhasználat vagy az ezen alapuló nyelvészeti kodifikáció, „nyelvi szabvány” ír elő (, helyesebben javasol), illetve tilt meg (, helyesebben nem ajánl) nyelvhasználati formákat. A legutóbbi, a **2001. évi XCVI. törvény a gazdasági reklámok és üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről** címmel rendelkezik arról, hogy a felsorolt esetekben az idegen szó helyett vagy mellett a magyar nyelvű változatot fel kell tüntetni, kivételt ez alól csak a meghonosodott idegen szavak képeznek.

A törvény eszméjét a bevezetőben fogalmazza meg: a nyelvet védi a már-már feldolgozhatatlan idegen hatástól, és a befogadók számára szándékszik érthetővé tenni a közleményeket. Szerencsésebb országokban ez az eszme megfogalmazás és törvényalkotás nélkül is (jobban) érvényesül, mint nálunk, (pl. Csehországban). Itt sem a törvény bevezetőjét, sem a rendelkező részt nem idézzük, csak a számunkra most fontos elemeit emeljük ki.

Ennek lényege a következő: a magyar nyelvű sajtóban és médiában, ill. annak magyar nyelvű műsorában és szabadtéri reklámhordozón a reklám-szöveget, üzletek feliratain a feliratot és reklámot, közterületen a közleményeket magyar nyelven kell írni (a bejegyzett cégnevek és márkanevek kivételével), illetve az ezeken szereplő idegen nyelvű szövegeknek, szövegrészeknek „magyar nyelvű megfelelőjét” (1.§ (2), 2.§ (2), 3.§ (2)) is meg kell jeleníteni. Szempontunkból lényeges még a következő kitétel: „E törvény alkalmazásában a meghonosodott idegen nyelvű kifejezések nem minősülnek idegen nyelvű szövegnek” (5.§(1.)).

Akinek a törvény végrehajtásában nyelvészeti szakértőként kell közreműködnie, több nehezen megoldható vagy csaknem megoldhatatlan kérdéssel találja szemben magát. A korábban felsorolt példák szemléltették a napja-

inkban gyakran előforduló idegen eredetű szavaknak a magyar nyelvben elfoglalt, még nem tisztázódott, változásban levő helyzetét, s e változás szinkron alapeseteit. A szakértő könnyen megállapíthatja, hogy egy hosszabb szöveg idegen-e, még az is, hogy annak fordítása megfelel-e a köznyelvi norma szabályainak. Ha azonban egy új idegen szó magyar megfelelőjét kéri, sokszor nem tudunk ilyent ajánlani, mert egyszerűen nincs, vagy legalábbis nem ismerjük. De hogy nincs, az nem jelenti azt, hogy rövidebb-hosszabb időn belül nem is lesz. Ezekben a helyzetekben legfőljebb a szó fordítását lehet megadni, ez azonban legtöbbször körülményes, hosszú szerkezet, és sajnos mint ilyen, kicsit nevetséges is, különösen reklámok esetében. Arról nem is beszélve, hogy a fordításnak nem szó szerintinek, hanem funkciójában is megfelelőnek kell lennie, ehhez azonban a szakterületet, az idegen nyelvet és a magyar nyelvet egyszerre kellene ismernie a szakértőnek.

Az, hogy egy szó meghonosodott idegen szó-e, vagy nem, ugyancsak nem minden esetben, illetve nem egyszerűen dönthető el. A régen használatos, idegen eredetűnek hangulatát őrző, de polgárjogot nyert, sokszor latin formájú szavak esetében egyszerű kijelentenünk, hogy meghonosodtak, pl. a *rádió*, a *televízió*, a *torreádor*, a *dokumentum*, az *expedíció*, az *eminens*, az *optimizmus* esetében nincs semmi kétség, legalábbis a szakértő számára. (A nem szakértő számára talán nem mindig világos a törvény szava, hiszen már pár héttel a törvény életbe lépése után megjelentek az első túlkapások: egy jegyző az *antikvárium* szót idegennek minősítve akarta kötelezni üzletfelirata megváltoztatására a tulajdonost). Nehezebb a döntés, ha a hagyományokkal rendelkező idegen szónak van közkeletű magyar megfelelője, és az idegen változat esetleg épp olyan kevésbé érthető a magyar befogadó számára, mint egy új angol szó (pl. *botanika* – *növénytan*, *geográfia* – *földrajz*, *konzekvens* – *következetes*, *szkepszis* – *kétely*, *kétség* stb.).

A legnagyobb nehézséget azonban a közelmúltban és napjainkban folyamatosan bekerülő idegen szavak tömegének megítélése jelenti. Köztük a gondolatmenetünk első részében látott lehetőségek és fokozatok mindegyik fajtája képviselve van. Van olyan szó, amelyről a már vázolt kritériumok alapján kijelenthetjük (bár empirikus kutatási bizonyítékunk nincs rá), hogy meghonosodott: valószínűleg nem lesz már magyar megfelelője, hangzása és helyesírása, grammatikai viselkedése alapján beilleszkedett nyelvünk rendszerébe, mint az *internet*, a *fájl*, *CD*, a *DVD*, az *SMS* (ez utóbbi írásmódja még többváltozatú!) stb. Másik részükről nem mondhatjuk ugyanezt, de szerencsére van, sokszor kevésbé használt, de már a fogalommal azonosítható magyar megfelelője is, pl.: *snow board* – *hódeszka*; *squash* – *fallabda*; *body-building* – *testépítés*; *team* – *csapat*, *csoporthoz*; *tender* – *pályázat*; *reality show* – *valóságshow*. Mit tehetünk azonban akkor, ha a szó még minden tekintetben idegen, és valamennyire is elterjedt magyar megfelelője nincs, vagy a

szakértő nem tud róla, hogy lenne (*bowling, e-business, enternet, datafax, road show, webshop, on-line*)?

Javasoljuk fonetikus írását, s akkor meghonosodottnak számít? Nem lehet, hiszen nem tudjuk, nem születik-e majd magyar megfelelője, a fonetikus írásmód annak a deklarációja szokott lenni, hogy a szót már befogadta a nyelv. Találjunk ki helyette magyar megfelelőt? Ez kényszernyelvújítás lenne, amelyet még akkor is el kell vetnünk, ha a „szómagyarítások” gyakorlatát nem vetjük el. Itt ugyanis a javasolt „megfelelő” a törvényi környezet hatására nem javaslat, hanem törvény által szentesített kényszer lenne a nyelvre, illetve a nyelvhasználóra nézve (pl. a *bowling teke* vagy *amerikai teke* magyar neve egészen addig, amíg a nyelvhasználók, a játékot játszóok, illetve legalább egy részük elfogadhatónak nem tartja).

Két lehetőség marad, de ezek vagy nem megnyugtatók, vagy nem kielégítőek. Szakmailag és a törvényi előírás szempontjából sem megnyugtató, ha azt mondjuk, a szó nem honosodott meg ugyan, de mivel nincs magyar megfelelője, maradjon a szövegben eredeti helyesírással (a törvény nem nyilatkozik arról, mi a teendő a pontosan, illetve egyszerű formában le nem fordítható szavakkal). Nyelvileg pedig nem kielégítő az a megoldás, hogy valamilyen körülírás szerepeljen egy angol szó mellett, amely megmagyarázza jelentését (pl.: *bowling – a tekéhez hasonló, Amerikából származó játék; e-banking – elektronikus banki kereskedelem; HSCSD – nagysebességű vonalkapcsolt rádiós rendszer (!)*). Vannak esetek tehát, amikor nem található jó, legfeljebb kevésbé rossz, kompromisszumos megoldás, ha a felmerülő kérdésekre egyértelmű választ kell adnunk.

5. A nyelvi szabványok, törvények megalkotásának szükségessége esetenként megalapozott társadalmi igényt elégíthet ki. Megalkotásuk azonban nagy körültekintést, következetességet igényel, követhetőségük csak így biztosítható, követésük csak így várható. Feltétlenül figyelembe kell venniük a nyelv és a norma változékonyságát, differenciáltságát, a változások szociális érvényét. Ezeknek a feltételeknek a teljesülését a nyelvi szabványok (helyesírás, helyesejtés – vö. Balázs 2000. 78–94) természetesen igyekeznek biztosítani, de egy, a nyelvhasználatot szabályozó törvény esetében erre még nagyobb szükség van (a nyelvi törvényekről l. pl. Vörös 2002). A törvény nyelvtudományi és jogi szempontjait a legapróbb részletekig össze kell hangolni, végrehajthatóságát már a törvény szövegében biztosítani kell, hogy ne kerüljön a végrehajtásban részt vevő megoldhatatlan helyzetbe, hogy döntésével felelhessen meg a törvény előírásának, a nyelv szabályszerűségeinek, illetve ezzel együtt a nyelvhasználó mindenfajta jogos igényének: annak is, hogy érthesse a neki szóló közleményt, s annak is, hogy formálójá lehessen saját anyanyelvének.

Hivatkozások

- Balázs Géza (2000): *Lehetséges nyelvi szabványok*. A-Z Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (1988): *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Deme László (1993): Állapot és történet dialektikája. In Horváth Katalin–Ladányi Mária (szerk.): *Állapot és történet – szinkrónia és diakrónia – viszonya a nyelvben*. Az ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, Budapest, 29–34.
- Kontra Miklós (1981): A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. *NytudÉrt.* 109. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Labow, William (1975): A nyelvi változás mechanizmusáról. In Pap Mária–Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv*. Gondolat, Budapest, 255–285.
- Minya Károly (2003): *Mai magyar nyelvújítás*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Sándor Klára (1998): Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás*. JGyF Kiadó, Szeged, 57–84.
- Vörös Ottó (2002): Nyelvtörvények és nyelvhasználati valóság – főként a magyar nyelvhatár délnyugati térségében. In Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 53–59.